

В. А. Ляшчынская
г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны

НАВУЧАННЕ І ВЫХАВАННЕ НАЦЫЯНАЛЬнай МОЎнай АСОБЫ БЕЛАРУСАЎ

Мова кожнага чалавека вызначае яго як асобу, як моўную асобу, як чалавека, які гаворыць, ці як homo loquens, чалавека, які размаўляе, выступае ў ролі камуніканта і які выяўляецца праз мову як істота (які чалавек, такая яго і мова, і якая мова, такі і чалавек). І менавіта інтэлект, паводле заўвагі рускага лінгвіста Ю. М. Караулава, «найбольш інтэнсіўна праяўляецца ў мове і даследуецца ў мове» [1, с. 36].

Але ўжо на першым узроўні (з трох – пабуджальным, тэзаўрусным і вербальна-семантычным пасля нулявога як пачатковага) свайго моўнага развіцця, які супадае і суадносіцца найперш са школай, калі чалавек вывучае сістэмна-структурныя дадзеныя пра мову, авалодвае законамі і правіламі моўнай арганізацыі, ён павінен выяўляць, устаўнаўліваць і авалодваць колам сэнсаў і каштоўнасцей моўных адзінак у карціне свету. А аснову канцэптуальнай карціны свету складае комплекс ведаў суб'екта маўлення, экспліцыраваны праз значэнне слова (у яго істотных і дыферэнцыяльных семах) ці наяўны імпліцытна, патэнцыяльна [2].

Мова з'яўляецца асноўнай, але не адзінай формай фіксацыі ведаў пра свет. Разам з тым мова асобнага чалавека – гэта своеасаблівы паказчык сацыяльна-моўных формаў і нормаў, «моўнага светапогляду» калектыву. На жаль, беларускамоўнае асяроддзе, беларускамоўны калектыў у нашай суверэннай краіне ў паўсядзённым жыцці яе жыхароў амаль адсутнічае. Так, для навучэнцаў сярэдняй школы яно абмяжоўваецца ў асноўным урокамі беларускай мовы і літаратуры і асобнымі пазаўрачымі відамі мерапрыемстваў, паколькі амаль усе гарадскія школы і частка сельскіх з'яўляюцца рускамоўнымі.

Што датычыць студэнцкай моладзі, то ўсе вышэйшыя навучальныя ўстановы працуюць толькі з выкарыстаннем рускай мовы. Тут выключэнне складаюць аддзяленне беларускай мовы і літаратуры філалагічных факультэтаў і ўніверсітэта журналістыкі БДУ, а таксама асобныя курсы, якія чытаюцца выкладчыкамі на беларускай мове ў паасобных установах.

Вось чаму так важна ўсвядоміць, што моўнае развіццё, фарміраванне моўнай асобы трэба найперш суадносіць з культурай агульначалавечай, а фарміраванне нацыянальнай моўнай асобы трэба яшчэ суадносіць з культурай нацыянальнай.

У нашай краіне развіццё нацыянальнай моўнай асобы цесна звязана з двухмоўем, якое, на аснове выдзялення ў лінгвадыдактыцы двух тыпаў – дамінантнае (адна мова дамінуе, з’яўляецца асноўнай, вызначальнай) і раўнапраўнае (дзве ці больш моў існуюць на роўных умовах), у рэспубліцы характарызуецца першым тыпам. А таму выключную складанасць уяўляе развіццё нацыянальнай моўнай асобы беларусаў.

І тут асноўную ролю набываюць такія складнікі фарміравання нацыянальнага характару, як прыналежнасць да этнасу беларусаў, уключанасць асобы ў нацыянальную культуру, культуру беларускага народа, пражыванне чалавека на пэўнай тэрыторыі Беларусі як краіны з яе адметным ландшафтам, прыроднымі і кліматычнымі ўмовамі, матэрыяльнай гістарычнай і культурнай спадчынай і інш., і навучанне беларускай мове.

Таму на ўсім працягу перыяду навучання асобы, яе грамадскага жыцця, калі адбываецца фарміраванне яе як моўнай нацыянальнай асобы, лінгвадыдактыка павінна не толькі ўлічваць умовы засваення роднай мовы ці іншых моў, якія вывучаюцца ў сярэдняй і вышэйшай школе з мэтай станаўлення і развіцця асобы, але найперш для фарміравання і падрыхтоўкі беларускамоўнай асобы, для развіцця яе лінгвістычнай і камунікацыйнай, культурна-моўнай кампетэнцыі.

Не засяроджваючыся на ўсіх аспектах, этапах, умовах фарміравання моўнай асобы, спынім увагу на адной з самых дзейсных крыніц і выключных сродкаў павышэння ўзроўню культурна-моўнай кампетэнцыі, фарміравання нацыянальнай моўнай асобы падчас навучання ў сярэдняй і вышэйшай школе, якой з’яўляецца фразеалогія як адзін з моўных узроўняў, на фразеалагічных адзінках, якія характарызуюцца адметнасцю свайго значэння ў параўнанні, напрыклад, са значэннем слоў і якія адначасова з’яўляюцца своеасаблівымі тэкстамі з іх культурнай інфармацыяй, што ўтрымліваецца ў семантыцы і найперш у такіх іх макракампанентах, як матывацыйным, ацэначным і эмацыйным.

Фразеалагізмы, ці фраземы, пад якімі разумеюцца ўстойлівыя адзінкі не менш як з двух слоў з цэласным значэннем, што не выцякае з сумы значэнняў слоў-кампанентаў, – гэта асобныя знакі культуры (сімвалы, эталоны, стэрэатыпы і г. д.), бо ў іх семантыку «ўваходзіць», «уплецена» культурная семантыка, культурная канатацыя, якая ствараецца рэфэрэнцыяй фразеалагізма да прадметнай галіны культуры і праяўляецца ў працэсе іх кагнітыўнай інтэрпрэтацыі ў маўленні. З дапамогай фразеалагізмаў чалавек мае магчымасць выраю культурную пазіцыю – годна ці не годна чалавека тое, што адбываецца ў свеце, варта чалавеку што-небудзь рабіць ці гэтага

рабіць не патрэбна, не дастойна яго годнасці.

І гэта функцыя, роля адзінак фразеалогіі абумоўлена тым, што фразеалагізмы як моўныя знакі зараджаюцца на стыку мовы і культуры народа і як адзінкі другаснага ўтварэння ў аснову сваёй унутранай формы яны «выбіраюць» ужо акультураныя сутнасці. Так, напрыклад, у фразеалагізме *ад зямлі адарвацца і неба не дастаць* «прагадаць у жыцці, адышоўшы ад свайго, прывычнага і не прымкнуўшы да іншага, непрывычнага, чужога, але жаданага» выразна праяўляецца, з аднаго боку, старажытны архетып «свой – чужы», з другога – «верх – ніз» праз супастаўленне зямлі і неба.

Адбор кампанентаў *зямля і неба* пры стварэнні вобраза новай адзінкі абумоўлены тым, што зямля і неба – гэта выразныя для культуры беларусаў, як і іншых народаў, сутнасці, якія выяўляюць два сімвалы культуры. Першы кампанент *зямля* сімвалізуе аснову, апору чалавека (*адчуваць глебу /грунт пад нагамі*), месца захавання пасля смерці (*пайсці ў зямлю; парыць зямлю; парыць у зямельцы косці; аддаць зямлі; ляжаць у <сырой> зямлі*). Узгадаем словы Якуба Коласа, які пісаў: «Зямля не зменіць і не здрадзіць, / Зямля паможа і дарадзіць, / Зямля дасць волю, дасць і сілы, / Зямля паслужыць да магілы, / Зямля дзяцей тваіх не кіне, / Зямля – аснова ўсёй айчыне».

Не менш падстаў для адбору і другога кампанента фразеалагізма – *неба*, з якім звязана ўяўленне аб высокім, духоўным, бо неба – сімвал святла, месца сонца, зорак, багоў. А разам два кампаненты – гэта два асноўныя сімвалы, пастулаты жыццядзейнасці беларусаў як адзінае цэлае і як супрацьпастаўленне для вызначэння правіла, дакладней, антыправіла паводзін: знаходжанне паміж небам і зямлёй – не ведаць апоры і не жыць духоўным. І фразеалагізм фіксуе і перадае ў часе і прасторы культурную інфармацыю, якая яднае, вызначае, характарызуе беларусаў.

Дарэчы, гэтае супастаўленне скарыстана і ў фразеалагізмах *вісець паміж небам і зямлёй; між небам і зямлёй* для абазначэння абстрактных паняццяў і выразнай негатыўнай ацэнкі такога стану чалавека ці чагосьці няпэўнага ў яго жыцці. Адмоўная ацэнка псіхалагічнага адчування чалавека вызначаецца праз становішча чалавека паміж небам і зямлёй, дзе матыў зямлі выступае як адсутнасць апоры, як усведамленне абстрактных паняццяў хісткасці, няпэўнасці існавання чалавека, адсутнасці роднага дому, пастаяннага месца пражывання. Названыя прыклады фразеалагізмаў з апорнымі кампанентамі *неба і зямля* падкрэсліваюць, наколькі важна для беларусаў трымацца сваёй зямлі як месца нараджэння, пастаяннага жыхарства, наяўнасці дому, цвёрдасці перакананняў – усяго, што складае для нас паняцце Радзімы. Дадзеная фразеалагічная

рэпрэзентацыя канцэпту «зямля» падмацоўвае выказванне, што «нашым продкам была ўласціва дастаткова моцная прывязанасць да сваёй зямлі, родных мясцін, да лакалізацыі месца пражывання» [3, с. 92].

Такім чынам, сучасная лінгвадыдактыка даўно прызнала неабходнасць развіцця культурна-моўнай кампетэнцыі навучэнцаў, аднак яшчэ далёка да ўяўлення аб навучанні і засваенні мовы, калі асноўнай задачай з'яўляецца фарміраванне моўнай асобы, нацыянальнай моўнай асобы, якая здольная ўспрыняць, асэнсаваць і перадаць культурную інфармацыю свайго і іншых народаў, тым самым захаваць агульначалавечыя і нацыянальныя каштоўнасці кожнага народа. І тады будзе вивучэнне мовы, яе адзінак, у прыватнасці, фразеалагізмаў, як успрымання сродкаў пазнання, спасціжэння культуры народа, культурнага феномена, што замацоўвае асноўныя маральныя каштоўнасці, выяўляе прыгажосць, выразнасць і эстэтычнасць магчымасцей беларускай мовы.

Спіс выкарыстаных крыніц

- 1 Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
- 2 Кубрякова, Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Язык и структура представления знаний : сб. науч.-аналит. обзоров. – М. : ИНИОН, 1992. – С. 4–38.
- 3 Дубянецкі, Э. Ментальнасць беларусаў / Э. Дубянецкі // Беларусазнаўства : навуч. дапам. / пад рэд. П. Брыгадзіна. – Мінск : Завігар, 1998. – С. 89–100.